

**ОСВІТА ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ
В УМОВАХ СУЧАСНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ:
ПРАВОВІ ЗАСАДИ, ПРОБЛЕМИ, ДОСВІД І ЗАВДАННЯ**

УДК 32:(351+37.01)

DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2023.277194>

*Микола Галів, доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри історії України та правознавства
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
Олександра Свійонтик, кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти,
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*

**ОСВІТА ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ
В УМОВАХ СУЧАСНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ:
ПРАВОВІ ЗАСАДИ, ПРОБЛЕМИ, ДОСВІД І ЗАВДАННЯ**

У статті представлено результати дослідження правових засад, досвіду, проблемних моментів та завдань перетворення освітньої сфери на фундамент національної безпеки України в умовах сучасного цивілізаційного протистояння російській агресії. Наголошено, що система освіти в Україні повинна стати невід'ємною складовою національної безпеки, покликаною розв'язувати завдання збереження та розбудови української державності і громадянського суспільства. Лише останнім часом на рівні деяких нормативно-правових актів з'явилося розуміння українськими політичними діячами вагомості системи освіти для національної безпеки держави, що знайшло відображення у "Стратегії національної безпеки України" (2020) і "Стратегії людського розвитку" (2021). Проте ці постулати досі не закріплені в законах, передовсім Законі України "Про освіту", що необхідно виправити.

***Ключові слова:** освіта; національна безпека України; російсько-українська війна; національна ідентичність; громадянські компетентності.*

Літ. 17.

*Mykola Haliv, Doctor of Sciences (Pedagogy),
Professor, Professor of the History of Ukraine and Law Department,
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
Oleksandra Sviontyk, Ph.D. (Pedagogy),
Associate Professor of the General Pedagogy and Preschool Education Department,
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*

**EDUCATION AS A COMPONENT OF UKRAINE'S NATIONAL SECURITY
IN THE CONDITIONS OF THE MODERN RUSSIAN-UKRAINIAN WAR:
LEGAL PRINCIPLES, PROBLEMS, EXPERIENCE AND TASKS**

The results of the study of the legal foundations, experience, problematic moments and tasks of transforming the educational sphere into the foundation of Ukraine's national security in the conditions of modern civilizational resistance to Russian aggression are presented in this article. The authors believe that the education system in Ukraine should become an integral component of national security, designed to solve the task of preserving and building Ukrainian statehood and civil society. Only a few years ago, normative legal acts were approved in Ukraine, which reflected the understanding by Ukrainian political figures of the importance of the education system for the national security of the state. We mean the National Security Strategy of Ukraine (2020) and the Human Development Strategy (2021). However, this understanding is still not enshrined in laws, primarily the Law of Ukraine "On Education", and this needs to be corrected. The authors consider it expedient to use Israel's experience in transforming education into a basic component of national security, on which other security sectors depend (because the armed forces, police, intelligence and counterintelligence structures receive specialists with competencies and established values developed in the education system). The content of education at all levels should be based on national values and civic competences. The authors propose to use the experience of implementing the "First Steps in Democracy" program in preschool education institutions, to promote the creation of "democracy schools" with the widest possible powers of student self-government, to organize systematic work with gifted students, to introduce a nationwide military training program for high school students and students of professional schools, upon admission to institutions of higher education (universities, etc.), to check the social and civic competences of applicants, to continue the formation of social and social competences in institutions of higher education on the basis of tasks and scopes clearly defined by the central executive body.

***Keywords:** education; national security of Ukraine; Russian-Ukrainian war; national identity; civic competences.*

Постановка проблеми. Російсько-українська війна, що почалася 2014 р., загострила розуміння важливості освітньої сфери українського суспільства як складової національної безпеки. З'явилися нормативно-правові

акти, де питання освіти, зокрема реформування її структури, підвищення якості та трансформації змістового наповнення трактувалися як безпекові завдання для розвитку української державності та суспільства. У 2022 р., з огляду на переростання

гібридної війни у відкритий збройний конфлікт, постали нові виклики перед освітньою сферою. Зазначені обставини актуалізують необхідність розглянути питання формування правових засад, удосконалення вітчизняного й апробації світового досвіду, визначення першорядних проблем і формування завдань у сфері освіти як складової частини національної безпеки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Погляд на освіту як складову національної безпеки представлений у працях іноземних та українських учених. Для прикладу, у 2012 р. група експертів Американської ради міжнародних відносин, в якій працювала й відома науковиця та політик Кондоліза Райс, підготувала доповідь “Реформа американської освіти і національна безпека” [16]. У 2017 р. представлено аналітичну доповідь українських експертів “Безпекові виміри освітньої політики: світовий досвід та українські реалії” [2], в якій освітню сферу названо питанням національної безпеки, розглянуто проблеми і перспективи реформування освіти України в контексті національної безпеки, підкреслено необхідність інтеграції освіти й науки як безпекового чинника. Завдання освіти у річці національної безпеки охарактеризовано у працях І. Каріха [8], О. Панфілова і О. Савченко [17], З. Живко та Л. Кухарської [4]. Дослідники Е. Лузік, Л. Хоменко [10], В. Баранівський [1] розглядали роль вищої освіти у сфері національної безпеки України. В умовах сучасної російсько-української війни постає завдання розглянути питання правових засад, досвіду, проблемних моментів і завдань щодо освітньої сфери як фундамент національної безпеки України.

Мета статті – представити результати дослідження правових засад, досвіду, проблемних моментів і завдань перетворення освітньої сфери на фундамент національної безпеки України в умовах сучасного цивілізаційного протистояння російській агресії.

Виклад основного матеріалу. Визнання освіти вагомим сегментом національної безпеки держави давно вже стало хрестоматійним твердженням. І українські вчені, і українські політичні та громадські діячі неодноразово наголошують на винятковій вазі освіти для збереження і розвитку державності. Цілком слушно з цього приводу зауважили О. Панфілов та О. Савченко: “Необхідно зрозуміти, що національна безпека не може бути забезпечена лише засобами освіти, але не може гарантуватися й поза освітнім простором” [17, 148].

Щоправда, таке розуміння не завжди належно відображене в українському законодавстві. Так, у Законі України “Про освіту” (2017) зазначено, що освіта є “основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, заporукою розвитку суспільства, об’єднаного спільними цінностями і культурою, та держави” [5]. Зда-

валося б визначення цілком правильне й логічне є черговість розставлених акцентів: освіта – основа розвитку особистості, суспільства і держави. Однак у законі ніде не згадано про роль освіти у формуванні національної безпеки України. Формування мети освіти видається абсолютно слухним, оскільки містить тези про “всесторонній розвиток людини”, “формування цінностей і компетентностей”, “виховання відповідальних громадян”, “збагачення культурного потенціалу Українського народу”, “забезпечення сталого розвитку України” [5]. Поняття ж національної безпеки в зазначеному Законі відсутнє.

На жаль, схожим є стан справ і з законодавством України, яким визначалися заходи у сфері національної безпеки. У Законі України “Про основи національної безпеки”, який діяв у 2003–2018 рр., йшлося про запобігання і нейтралізацію реальних та потенційних загроз національним інтересам у різних сферах, зокрема освіті [6]. Однак надалі слово “освіта” в законі згадано ще двічі. Зокрема, серед загроз національній безпеці законодавець бачив “зниження можливостей здобуття якісної освіти представниками бідних прошарків суспільства”. А серед основних напрямів державної політики у сфері національної безпеки декларувалося “поетапне збільшення обсягів бюджетних видатків на розвиток освіти і науки, створення умов для широкого залучення в науково-технічну сферу позабюджетних асигнувань” [6]. Безумовно, твердження цілком коректні, але все ж помітною є недостатня увага до освітньої сфери України як одного з базових сегментів національної безпеки України.

Ці недоліки перекочували й до Концепції розвитку сектору національної безпеки та оборони України, затвердженої Указом Президента України від 4 березня 2016 р. Звісно, у ній йшлося переважно про освіту фахівців, які безпосередньо відповідають за безпекові фактори. Щодо освітньої сфери було зазначено лише завдання “забезпечення розвитку системи військово-патріотичного виховання, запровадження програм військової підготовки і цивільного захисту в загальноосвітніх, професійно-технічних навчальних закладах” [15]. Це, безумовно, важливий пріоритет в умовах російсько-української війни, проте недостатній з огляду на можливості значно ширше залучити освітню сферу до утвердження державної безпеки.

Новий Закон України “Про національну безпеку України” (2018) взагалі не згадує поняття “освіта”, однак у ньому йдеться про необхідність розроблення документів “Стратегія національної безпеки України” та “Стратегія громадської безпеки і цивільного захисту України” [7]. Перший з них уже розроблений і затверджений, другий – наразі ні. Власне “Стратегія національної безпеки України”, затверджена Указом Президента України 14 вересня

**ОСВІТА ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ
В УМОВАХ СУЧАСНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ:
ПРАВОВІ ЗАСАДИ, ПРОБЛЕМИ, ДОСВІД І ЗАВДАННЯ**

2020 р., містить важливу тезу про “розвиток людського капіталу України, зокрема через модернізацію освіти і науки, охорони здоров’я, культури, соціального захисту” як напрям, котрий забезпечить реалізацію такого пріоритету національної безпеки України як “розвиток людського капіталу”. Для розвитку людського капіталу як запоруки майбутнього України, на думку законодавця, необхідно, зокрема, модернізувати систему дошкільної та повної загальної середньої освіти, професійної (професійно-технічної) та вищої освіти, привести освітні стандарти до потреб суспільного розвитку та до найкращих світових зразків [13].

Наступним кроком Української держави стало розроблення і затвердження “Стратегії людського розвитку” (Указ Президента України від 14 травня 2021 р.), що не було передбачено Законом України “Про національну безпеку України”, проте стало логічним результатом усвідомлення законодавцем виняткової важливості проблеми розвитку людського капіталу, а відтак й освіти та науки для національної безпеки України. Зазначений документ містить розділ “Освіта і наука”, в якому передусім визначено проблеми як в сфері освіти загалом, так і в окремих її секторах зокрема. Так, відзначено, що сучасний ринок праці потребує інших навичок, які формує система освіти України. Трансформації в сфері освіти відбуваються повільно. Попри наявність в Україні “високоосвіченої робочої сили”, на людський капітал припадає лише 34 % національного багатства, тоді як середній показник у державах Європи та Центральної Азії складає 62 % [14].

У секторі дошкільної освіти України “Стратегія людського розвитку” відзначає такі проблеми: доступність до закладів дошкільної освіти залишається недостатньою; зустрічається перевищення наповнюваності дитячих груп; якість дошкільної освіти не відповідає сучасним потребам розвитку дитини, а зміст дошкільної освіти потребує оновлення відповідно до потреб формування первинного соціального досвіду та позитивних якостей особистості у дітей [14]. У секторі загальної середньої освіти спостерігаються такі недоліки: учні не повною мірою набувають компетентності, необхідні для забезпечення їхнього особистісного і професійного розвитку; мережа закладів освіти залишається неефективною (велика кількість малокомплектних шкіл, переповнення шкіл у великих містах); у значній кількості шкіл (приблизно 2,5 тис.) підключено Інтернет з недостатньою для освітнього процесу швидкістю; непристизжність педагогічної професії, відсутністю у великій кількості шкіл гідних умов праці вчителів; певна кількість педагогів не володіє інноваційними методами та технологіями навчання; освітнє середовище закладів загальної середньої освіти не завжди є інклюзивними, безпечним і комфортним; недостатня увага приділяється допо-

мозі учням у майбутньому професійному визначенні [14].

Основні проблеми сектору професійної освіти, згідно зі “Стратегією людського розвитку”, полягають у зменшенні кількості учнів закладів професійно (професійно-технічної) освіти, недосконалій системі управління, недостатніх обсягах фінансування, застарій матеріально-технічній базі, слабку співпрацю з роботодавцями. Сектор вищої освіти на сьогодні має такі недоліки: система державного фінансування стимулює заклади вищої освіти скеровувати зусилля на нарощування кількості студентів, а не підвищення якості освіти; заклади вищої освіти позбавлені належної фінансової автономії; недостатній рівень фінансування вищої освіти; зношеність і застарілість матеріально-технічної бази закладів вищої освіти; в освітніх програмах закладів вищої освіти все ще недостатньо враховуються потреби роботодавців [14]. Відзначимо, що цей перелік далеко неповний.

Зазначений документ доволі поверхово торкається організаційних питань навчання протягом усього життя, формальної і неформальної освіти, а також інформальної освіти (самоосвіти). У ньому також лише підкреслюється актуальність формування у населення України “української громадянської ідентичності”, яка має “стратегічне значення для подальшого розвитку держави, національної безпеки та успішного майбутнього її громадян” [14]. Уже з цього прикладу бачимо, що розробники нормативно-правового акту унікалі поняття “національна ідентичність”, замість якого запропонували категорію “українська громадянська ідентичність”. Відзначимо, що в означенні “українська” уже закладено національний контекст громадянської ідентичності, яку не можливо сформувати без чіткої “національної прописки”. Адже йдеться не про українську етнічну ідентичність, а визнання національно-політичного субстрату у громадянському самоусвідомленні кожного громадянина України. На наше переконання, розвиток людського капіталу як напрям національної безпеки України повинен спиратися власне на формування української національної ідентичності й законодавцю не варто боятися цього словосполучення.

Напередодні повномасштабної російсько-української війни, яка почалася 24 лютого 2022 р., “Стратегія людського розвитку” пропонувала шляхи розв’язання зазначених проблем у сфері освіти. Деякі з них є загальними для усіх секторів освіти (дошкільної, загальної середньої, професійної (професійно-технічної) та фахової передвищої, вищої): оновлення змісту, удосконалення / оптимізація мережі закладів освіти, забезпечення доступу дітей до усіх рівнів освіти, цифровізація освітнього процесу, удосконалення підготовки вчителів, матеріально-технічне забезпечення закладів освіти та ін. Деякі ж

**ОСВІТА ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ
В УМОВАХ СУЧАСНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ:
ПРАВОВІ ЗАСАДИ, ПРОБЛЕМИ, ДОСВІД І ЗАВДАННЯ**

проблемні моменти залишилися без відповіді й без відповідно окреслення завдань. Так, відзначено недостатнє врахування потреб роботодавців в освітніх програмах, за якими ведеться підготовка фахівців у закладах освіти, яке пропонується розв'язувати доволі декларативним шляхом: налагодження зв'язку між закладами освіти і роботодавцями [14]. Наголосимо, що такий зв'язок ще не гарантує врахування запитів роботодавців-стейхолдерів укладачами освітніх програм, які в випадку певної суперечності між інтересами роботодавця і закладу вищої освіти переважно надають перевагу останнім.

Попри певні недоліки, ухвалена в 2021 р. “Стратегія людського розвитку” чітко пов'язує сферу освіти з інтересами національної безпеки України. Відомо, що Кабінет Міністрів України розробив план заходів із реалізації Стратегії людського розвитку на 2021–2023 рр. (Розпорядження КМУ від 9 грудня 2021 р. № 1617-р). Серед них є чимало заходів щодо розроблення “типових програм”, “розроблення стандартів професійної (професійно-технічної) та фахової передвищої освіти на компетентнісній основі” тощо. З приводу вищої освіти до 2023 р., зокрема, було заплановано здійснити укрупнення не менше трьох державних закладів вищої освіти для підвищення їх інституційної спроможності, а також організувати матеріальне та фінансове забезпечення реалізації проекту “Президентський університет”, у тому числі на засадах державно-приватного партнерства [12]. Імплементаті планів завадила повномасштабна воєнна агресія росії проти України.

Однак саме в умовах сучасної російсько-української війни не лише українські законотворці та експертне середовище, але й громадські організації та освітяни акцентують на необхідності перетворити систему освіти на один із суттєвих важелів забезпечення національної безпеки України. Розуміння такої необхідності проявилось і в заявах новопризначеного міністра освіти та науки України Оксена Лісового, який пріоритетом своєї діяльності на високій державній посаді визначив перетворення освіти в складову оборони нашої держави, долучити МОН України і заклади освіти до перемоги на російським агресором [9]. Відзначимо, що усі інші задекларовані новим міністром пріоритети відповідають “Стратегії людського розвитку” й не містять новизни, тобто, до певної міри, є реактуальними, але, безумовно, необхідними в сучасних екзистенційних умовах українського суспільства.

На сьогодні українська освіта перебуває перед надзвичайно складними викликами і загрозами воєнного часу. Згідно з офіційними даними МОН України, станом на 24 січня 2023 р. було зруйновано та пошкоджено 3051 заклад освіти. Також з урахуванням безпекової ситуації значна кількість шкіл в нашій країні продовжує працювати виключно

онлайн – 4363 з майже 13 тис. закладів. Тобто понад 1,6 млн учнів навчаються у дистанційному форматі [3]. Ключовими завданнями в цих умовах є налагодження безпеки учнів та вчителів, студентів і викладачів, що передбачає повноцінне фінансування обладнання сховищ та укриттів у закладах освіти, забезпечення необхідним обладнанням та Інтернетом задля повноцінної участі в освітньому процесі усіх його учасників.

Безумовно, ці кроки є вагомими, але тактичними, викликаними умовами воєнного стану. Стратегічним завданням є перетворення системи освіти на один з наріжних каменів у фундаменті української державності, її безпеки і розвитку. Дорогоказом може слугувати досвід Ізраїлю, який уже понад 70 років перебуває у стані перманентної війни з сусідніми країнами і терористичними організаціями. Щоправда, досвід України та Ізраїлю має суттєву відмінність. Україна тривалий час перебувала під владою Російською імперії, згодом СРСР, й до останнього часу – під впливом російської культури (мови, ціннісних орієнтацій, стереотипів), репрезентованої форматом “русского міра”. Ізраїль протистоїть арабському світу переважно у військовій сфері й не має особливих проблем із впливом арабської культури. Однак саме система освіти в Ізраїлі за своїми структурними і змістовими вимірами цілком зорієнтована на забезпечення державного ладу і розвиток громадського, демократичного суспільства, збереження його культури та цінностей.

Використати досвід Ізраїлю запропонували експерти громадської організації “Обсерваторія демократії”, які опублікували статтю “Освіта, що укріплює національну безпеку: досвід Ізраїлю для України” [11]. У цій праці окреслено структуру освіти в Ізраїлі й визначено найважливіші важелі впливу на систему національної безпеки через освітню сферу. Не маємо наміру переповідати зазначену статтю, однак зупинимось на найважливіших аспектах. На нашу думку, крізь усі рівні системи освіти Ізраїлю проходить реалізація двох головних завдань: “перетворення дітей на ізраїльтян” (не в етнічному, а в національно-громадянському сенсі); формування демократичного способу життя. Відзначимо, що подібні завдання сформульовані і запроваджуються в Україні, де дошкільна, середня, професійна передвища і вища освіти націлені на виховання громадянина-патріота України незалежно від етнічної, релігійної, соціальної приналежності. Існують певні схожі підходи, зокрема, наявність курсу “громадянської освіти” в програмі середніх шкіл. Однак деякий досвід вважаємо доцільним використати в українських реаліях.

Наприклад, у дошкільній освіті доцільно використати напрацювання програми “Перші кроки в демократії”, яку у закладах дошкільної освіти впроваджують сертифіковані інструктори. Вона спрямо-

**ОСВІТА ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ
В УМОВАХ СУЧАСНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ:
ПРАВОВІ ЗАСАДИ, ПРОБЛЕМИ, ДОСВІД І ЗАВДАННЯ**

вана на розвиток у дітей навичок соціальної поведінки, що базується на гуманістичних і демократичних цінностях. Дітям рекомендують і дають можливість приймати незалежні рішення, навчають поважати вибір інших, укладати справедливі угоди [11].

У системі загальної середньої освіти доцільно використати досвід: 1) організації “демократичних шкіл”, в яких діють різні системи самоврядування учнів, через інститути і механізми якого розв’язуються усі питання життя школи (лише питання безпеки та наймання персоналу залишаються прерогативами адміністрації та педагогів). Тож такі школи є міні-моделями демократичної держави, де функціонують всі головні інститути демократії й реалізуються її базові принципи; 2) організації роботи з обдарованими учнями, яких виявляють у декілька етапів шляхом спеціально розробленого Міністерством освіти тестування, а відтак залучають до спеціальних освітніх програм відповідно до рівнів обдарованості [11]; 3) запровадження загальнонаціональної програми військової підготовки для старшокласників, яка включає опанування вогнепальної зброї, рукопашний бій, польові тренування. Водночас доцільно розробити впровадити для старшокласників курси з поглибленої військової підготовки для тих, які готуватимуться до професійної військової кар’єри. Важливою тут є тісна співпраця з центральним військовим відомством та військовими частинами, на базі яких реалізуються програми військової підготовки школярів [11]. Першорядним є й розвиток в учнів критичного мислення як через посередництво шкільних предметів, такі і через спеціальні навчальні дисципліни.

Для системи вищої освіти України, на нашу думку, корисним буде запозичення таких підходів: при вступі до закладів вищої освіти необхідно перевіряти громадянські компетентності, засновані на знаннях історії України та правової освіченості. Таким чином, відбір здійснюватиметься не лише за критеріями рівня знань з математики чи інших дисциплін для майбутнього фаху, а й за соціально-громадянськими (оскільки майбутня національна еліта має відрізнятися елітарним рівнем громадянської компетентності) [11]. Важливим є подальше удосконалення освітніх програм, за якими ведеться підготовка в університетах. Уважаємо критично важливими для зміцнення національної безпеки і формування національної еліти викладання в університетах навчальних дисциплін, спрямованих на розвиток громадянських компетентностей, котрі містили б знання з історії української державності, української культури, сучасних міжнародних відносин та правової системи України і Європи. Цей сегмент освітніх програм, на нашу думку, треба чітко визначити Міністерству освіти і науки України, встановивши його кредитний обсяг.

Відзначимо, що експерти громадської організа-

ції “Обсерваторія демократії” пропонують використати Україні логіку включення системи освіти до реалізації завдань у галузі національної / державної безпеки, котра вибудована в Ізраїлі. При цьому зосереджують увагу на визначенні головних завдань у галузі зміцнення безпеки держави для кожного рівня освіти й розробку засобів, технологій та методик для їх досягнення. Ведуть мову про принципи “демократичного громадянства”, відходу від стандартизованої освіти, розвитку громадянської соціалізації, потребу формування альтернативних шляхів вступу до університету [11]. Зауважимо, що експерти згаданої громадської організації зосереджують увагу більше на громадянській складовій освіти, хоч перший стратегічний безпековий напрям, згідно з ізраїльським досвідом, передбачає “формування національних цінностей, що відбивають сенс існування нації та національну ідентичність” [11]. Саме цей змістовий, ціннісний аспект, на наше тверде переконання, має бути ключовим у перетворенні освіти на визначальний фундамент національної безпеки.

Висновки. Отже, система освіти в Україні повинна стати невід’ємною складовою національної безпеки, покликаною розв’язувати завдання збереження та розбудови української державності і громадянського суспільства. Лише останнім часом на рівні деяких нормативно-правових актів з’явилось розуміння українськими політичними діячами вагомості системи освіти для національної безпеки держави, що знайшло відображення у “Стратегії національної безпеки України” (2020) і “Стратегії людського розвитку” (2021). Проте ці постулати досі не закріплені в законах, передовсім Законі України “Про освіту”, що необхідно виправити. Вважаємо доречним використати досвід Ізраїлю у трансформації освіти на базову складову національної безпеки, від якої залежать інші безпекові галузі (бо ж збройні сили, поліція, структури розвідки і контррозвідки отримують фахівців, з напрацьованими в системі освіти компетентностями й утвердженими цінностями). В основі змісту освіти на усіх рівнях повинні лежати національні цінності та громадянські компетентності. Вважаємо доречним використати напрацювання програми “Перші кроки в демократії” у закладах дошкільної освіти, сприяти утворенню “шкіл демократії” з максимально широкими повноваженням учнівського самоврядування, організувати системну роботу з обдарованими учнями, запровадити загальнонаціональну програму військової підготовки для старшокласників і студентів професійної (професійно-технічної) та фахової передвищої освіти, при вступі до закладів вищої освіти перевіряти соціально-громадянські компетентності абітурієнтів, продовжувати формування соціально-громадянських компетентностей у закладах вищої освіти на основі чітко визначених центральним органом виконавчої влади завдань і обсягів.

**ОСВІТА ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ
В УМОВАХ СУЧАСНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ:
ПРАВОВІ ЗАСАДИ, ПРОБЛЕМИ, ДОСВІД І ЗАВДАННЯ**

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранівський В.Ф. Вища освіта у вирішенні проблем духовної безпеки українського суспільства. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Філософія*. 2013. Вип. 41 (1). С. 206–221.
2. Безпекові виміри освітньої політики: світовий досвід та українські реалії: аналітична доповідь / Іщенко А.Ю., Зубченко С.О., Карпенко М.М., Лозовий В.С., Черненко Т.В. Київ: НІСД, 2017. 44 с.
3. “Вивчаю – не чекаю”: застосунок допоможе учням початкових класів вивчати українську мову та читання в ігровій формі. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/vivchayu-ne-chekayu-zastosunok-dopomozhe-uchnyam-pochatkovih-klasiv-vivchati-ukrayinsku-movu-ta-chitannya-v-igrovij-formi>
4. Живко З.Б., Кухарська Л.В. Освіта в системі національної безпеки країни. *Вчені записки університету “КРОК”. Серія: Економіка*. 2019. Вип. 2. С. 205–211.
5. Закон України “Про освіту”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
6. Закон України “Про основи національної безпеки України”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>
7. Закон України “Про національну безпеку України”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355>
8. Каріх І.В. Аксиологічна безпека України як квінтесенція національних цінностей та інтересів. *Національна безпека: світоглядні та теоретико-методологічні засади: монографія / за заг. ред. О.П. Дзьобаня*. Харків: Право, 2021. С. 374–394.
9. Лісовий О. МОН має стати частиною стратегії оборони України. URL: <https://portal.lviv.ua/news/2023/03/23/oksen-lisoviy-mon-maie-staty-chastynoiu-stratehii-oboronu-ukrainy>
10. Лузік Е.В., Хоменко Л.О. Модернізація вищої освіти України в контексті національної безпеки. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія Педагогіка. Психологія*. 2017. В.1 (10). С. 88–92.
11. Освіта, що укріплює національну безпеку: досвід Ізраїлю для України. URL: <https://od.org.ua/uk/osvita-sho-ukriplyue-natsionalnu-bezpeku/>
12. План заходів з реалізації Стратегії людського розвитку на 2021–2023 роки. URL: https://www.kmu.gov.ua/npras/pro-zatverdzhennya-planu-zahodiv-z-realizaciyi-strategiyi-ljudskogo-rozvitku-na-20212023-roki-1617-091221?fbclid=IwAR089Z0HKKaKq7nsHrqb__vfaJBmYvKmgH1N8ovXfkuzyoLAAt9g07JYHaWo
13. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року “Про Стратегію національної безпеки України”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n12>
14. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року “Про Стратегію людського розвитку”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225/2021#Text>
15. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року “Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92/2016#Text>
16. Klein J.I., Rice C., Levy J.C. U. S. Education Reform and National Security (Independent Task Force Report No. 68). New York: Council on Foreign Relations Press. 2012. 120 p.
17. Panfilov O., Savchenko O. Education as a factor to support the national security of the state. *Вісник Національного*

ного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. 2021. № 1 (48). С. 146–159.

REFERENCES

1. Baranivskiy, V.F. (2013). Vyshcha osvita u vyrishenni problem dukhovnoi bezpeky ukrainskoho suspilstva [Higher education in solving the problems of spiritual security of Ukrainian society]. *Bulletin of Kharkiv H.S. Skovoroda National Pedagogical University. Philosophy*. No. 41 (1). pp. 206–221. [in Ukrainian].
2. Ishchenko, A.Yu., Zubchenko, S.O., Karpenko, M.M., Lozoviy, V.S. & Chernenko, T.V. (2017). Bezpekovi vymiry osvitnoi polityky: svitovyi dosvid ta ukrainski realii: analitichna dopovid [Security dimensions of educational policy: world experience and Ukrainian realities: analytical report]. Kyiv, 44 p. [in Ukrainian].
3. “Vivchayu – ne chekayu”: zastosunok dopomozhe uchnyam pochatkovykh klasiv vyvchaty ukrainsku movu ta chytannia v ihrovii formi (2023). [“I’m learning – not waiting”: the application will help elementary school students learn the Ukrainian language and reading in a playful way]. Available at: <https://mon.gov.ua/ua/news/vivchayu-ne-chekayu-zastosunok-dopomozhe-uchnyam-pochatkovih-klasiv-vivchati-ukrayinsku-movu-ta-chitannya-v-igrovij-formi> [in Ukrainian].
4. Zhyvko, Z.B. & Kukharska, L.V. (2019). Osvita v systemi natsionalnoi bezpeky krainy [Education in the system of national security of the country]. *Scientific notes of “KROK” University. Series: Economy*. No. 2. pp. 205–211. [in Ukrainian].
5. Zakon Ukrainy “Pro osvitu” (2017). [Law of Ukraine “On Education”]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].
6. Zakon Ukrainy “Pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy” (2003). [Law of Ukraine “On the Basics of National Security of Ukraine”]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text> [in Ukrainian].
7. Zakon Ukrainy “Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy” (2018). [Law of Ukraine “On National Security of Ukraine”]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355> [in Ukrainian].
8. Karikh, I.V. (2021). Aksiolohichna bezpeka Ukrainy yak kvintesentsiia natsionalnykh tsinnosti ta interesiv [Axiological security of Ukraine as the quintessence of national values and interests]. *NNational security: worldview and theoretical and methodological foundations: monograph*. (Ed.). O.P. Dzubania. Kharkiv, pp. 374–394. [in Ukrainian].
9. Lisoviy, O. (2023). MON maie staty chastynoiu stratehii oborony Ukrainy [MES should become part of Ukraine’s defense strategy]. Available at: <https://portal.lviv.ua/news/2023/03/23/oksen-lisoviy-mon-maie-staty-chastynoiu-stratehii-oborony-ukrainy> [in Ukrainian].
10. Luzik, E.V. & Khomenko, L.O. (2017). Modernizatsiia vyshchoi osvity Ukrainy v konteksti natsionalnoi bezpeky [Modernization of higher education of Ukraine in the context of national security]. *Bulletin of the National Aviation University. Series Pedagogy & Psychology*. No. 1 (10). pp. 88–92. [in Ukrainian].
11. Osvita, shcho ukriplyue natsionalnu bezpeku: dosvid Izrailiu dlia Ukrainy (2017). [Education that strengthens national security: Israel’s experience for Ukraine]. Available at: <https://od.org.ua/uk/osvita-sho-ukriplyue-natsionalnu-bezpeku/> [in Ukrainian].
12. Plan zakhodiv z realizatsii Stratehii ljudskoho rozvytku na 2021–2023 roky (2021). [Action plan for the implementation of the Human Development Strategy for 2021–2023].

ПРОГРАМА РОЗВИТКУ ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ: СУТНІСТЬ І ЗАВДАННЯ

Available at: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-planu-zahodiv-z-realizaciyi-strategiyi-lyudskogo-rozvitku-na-20212023-roki-1617-091221?fbclid=IwAR089Z0HKKaKq7nsHrqb_vfaJBmYvKmgH1N8ovXfkuzyoLAt9g07JYHaWo [in Ukrainian].

13. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 14 veresnia 2020 roku "Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy" (2020). [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated September 14, 2020 "On the National Security Strategy of Ukraine"]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n12> [in Ukrainian].

14. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 14 travnia 2021 roku "Pro Stratehiiu liudskoho rozvytku" (2021). [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated May 14, 2021 "On the Strategy of Human Development"]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225/2021#Text> [in Ukrainian].

15. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 4 bereznia 2016 roku "Pro Kontseptsiiu rozvytku sektoru bezpeky i oborony Ukrainy" (2016). [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated March 4, 2016 "On the Concept of the Development of the Security and Defense Sector of Ukraine"]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92/2016#Text> [in Ukrainian].

16. Klein, J.I., Rice, C. & Levy J.C. (2012). U. S. Education Reform and National Security (Independent Task Force Report No. 68). New York: Council on Foreign Relations Press. 120 p. [in English].

17. Panfilov, O. & Savchenko, O. (2021). Education as a factor to support the national security of the state. *Bulletin of the Yaroslav Mudryi National Law University*. No. 1 (48). pp. 146–159. [in English].

Стаття надійшла до редакції 17.02.2023

УДК 37.01/09.07

DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2023.277186>

Ганна Товканець, доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та методики початкової освіти
Мукачівського державного університету

Катерина Кришинець-Андялошій, заступник начальника управління освіти,
культури, молоді і спорту
Мукачівської міської ради Закарпатської області

ПРОГРАМА РОЗВИТКУ ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ: СУТНІСТЬ І ЗАВДАННЯ

Розглянуто теоретичні засади створення програми розвитку закладу загальної середньої освіти. Обґрунтовано, що програма розвитку школи є довгостроковим документом, який характеризує основні тенденції, головні цілі, завдання та напрями навчання, виховання, розвитку учнів та особливості організації кадрового і методичного забезпечення педагогічного процесу й інноваційних перетворень навчально-виховної системи, основні передбачувані кінцеві результати та критерії. Визначено, що змістом програми розвитку та предметом планування освітньої діяльності закладу загальної середньої освіти є розробка послідовності дій зі створення, надання та забезпечення якості освітніх послуг з метою задоволення освітніх потреб і очікувань усіх зацікавлених сторін. Представлено структуру дій щодо формування програми розвитку закладу загальної середньої освіти.

Ключові слова: заклад загальної середньої освіти; концепція; програма розвитку; стратегія розвитку; алгоритм формування Програми розвитку; освітнє середовище; освіта.

Рис. 1. Літ. 11.

Anna Tovkanets, Doctor of Sciences (Pedagogy), Professor,
Head of the Theory and Methods of Primary Education Department
Mukachevo State University

Kateryna Kryshinets-Andyaloshyi, Deputy Head of the Education Culture,
Youth and Sports Department,
Mukachevo City Council of Zakarpattia Region

GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTION DEVELOPMENT PROGRAM: ESSENCE AND TASK

The theoretical principles of the Development Program of the institution of general secondary education are considered. It is substantiated that the School Development Program is a long-term document that characterizes the main trends, main goals, objectives and directions of learning, education, development of students and the peculiarities of the organization of personnel and methodical support of the pedagogical process and innovative transformations of the educational system, the main planned final results and criteria. Approaches to updating any areas of activity of a general secondary education institution are emphasized, in particular improvement (modification, modernization, rationalization, optimization) of the already existing experience of the general secondary education institution itself; development of educational experience created outside general secondary education institutions; approval of scientific and methodical developments; exchange of experience and creation of a new